

ВАГОМІСТЬ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇЇ ПРАВ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

THE IMPORTANCE OF THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE FOR ENJOYING THEIR RIGHTS IN UKRAINIAN LEGISLATION

Дубинський О.Ю., д.ю.н., професор,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних,
юридичних та соціальних питань

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
ORCID ID: 0000-0002-5272-8365

Бортник Н.П., д.ю.н., професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
факультет морського права

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0002-3030-406X

У статті, проведено аналіз поняття «місце проживання дитини», яке регулюється нормами чинного законодавства України, визначено вагомість цієї конструкції для забезпечення та реалізації прав дитини в сучасному глобалізованому суспільстві. Наголошено на важливості урахування норм, які встановлюють свободу пересування та право вільного вибору проживання людини загалом та дитини зокрема. Звернуто увагу на особливості реалізації вказаного права в Україні. Акцентовано на підставах, що обмежують свободу пересування та вибір місця проживання людини і громадянина та дітей різної вікової категорії.

Зроблено висновок, що місце проживання фізичної особи загалом варто розуміти як житло, придатне для проживання з дотриманням усіх санітарних норм та вимог, де фізична особа має усі законні підстави проживати не менше, ніж шість місяців на рік, окрім житла, де така особа знаходиться з метою лікування чи виконання певних службових обов'язків або зобов'язань на підставі договору (контракту).

Водночас, підкреслено важливість місця проживання дитини у питаннях, що стосуються реалізації прав дитини, пов'язаних з майновими інтересами, а також механізмом захисту прав дитини, спрямованого на дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Саме тут підкреслено вагомість діяльності судової системи при вирішенні спорів, які безпосередньо стосуються дітей (розлучення сімей, де є неповнолітні діти, поділ майна та врахування інтересів дитини тощо), особливо розгляду таких справ ЄСПЛ, що стоїть на охороні прав дитини та зобов'язує держави чітко дотримуватись норм чинного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: дитина, місце проживання, місце перебування, батьки, законні представники, права дитини, опіка, піклування, свобода пересування, інтереси дитини, обмеження свободи пересування та вільного вибору місця проживання.

The article analyzes the concept of "place of residence of the child", which is regulated by the current legislation of Ukraine, and determines the significance of this construction for ensuring and realizing the rights of the child in the modern globalized society. The importance of taking into account the norms that establish freedom of movement and the right to freely choose residence of a person in general and a child in particular is emphasized. Attention is drawn to the peculiarities of the implementation of the specified right in Ukraine. Emphasis is placed on the grounds that limit the freedom of movement and choice of place of residence of a person and a citizen and children of different age categories.

It was concluded that the place of residence of an individual should generally be understood as housing suitable for living in compliance with all sanitary standards and requirements, where an individual has all the legal grounds to live for at least six months a year, except for the housing where such an individual is with for the purpose of treatment or fulfillment of certain official duties or obligations on the basis of a contract.

At the same time, the importance of the child's place of residence in matters related to the realization of the child's rights related to property interests, as well as the mechanism of protection of the child's rights, aimed at observing the principle of ensuring the best interests of the child, was emphasized. It is here that the importance of the activity of the judicial system in resolving disputes that directly concern children (separation of families with minor children, division of property and taking into account the interests of the child, etc.) strictly comply with the norms of the current legislation in this area.

Key words: child, place of residence, place of stay, parents, legal representatives, rights of the child, guardianship, custody, freedom of movement, interests of the child, restrictions on freedom of movement and free choice of place of residence.

Постановка проблеми. У багатьох випадках, коли вирішуються справи в адміністративних, цивільних та сімейних справах, постає питання про місце проживання особи, що в кінцевому результаті впливає на результат вирішення таких справ. Особливе значення категорії «місце проживання» сьогодні прослідковується при вирішенні питань опіки та піклування, житлових спорів, оформленні митних процедур та низки інших питань.

З огляду на виникнення такої категорії людей, що силу певних причин стали вимушеними переселенцями через агресивну воєнну навалу російської федерації на територію України, деякі питання місця проживання набули нової актуальності і в площині законодавчого регулювання, і в площині наукової розробки.

Стан дослідження проблеми. Варто зауважити, що питання, які стосуються категорій «місце проживання» та «місце перебування» знайшли відображення у працях А. Берлача, М. Гальянтич, В. Гордєєва, І. Жаровської, О. Кармази, О. Кізлової, С. Мічуріна, А. Несте-

ренко, Н. Ортинської, С. Петкова, І. Татулич, О. Тильчик, Р. Шишки, Н. Христинченко, І. Шопіної та ін.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні вагомості місця проживання дитини для реалізації її прав у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Як зауважує, О. Кучеренко, період дитинства, безперечно, є вкрай важливим у житті кожної людини, адже саме у дитячому віці відбуваються процеси фізичного, психічного та інтелектуального формування особистості. Всі сімейно-правові норми стосовно малолітніх та неповнолітніх дітей пронизані однією ідеєю, а саме ідеєю пріоритету захисту інтересів дитини. Стаття 51 Конституції України спрямована на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Традиційно у всьому світі саме сім'я вважається найкращим і природним середовищем для виховання та розвитку дитини. Стаття 5 Сімейного кодексу України визначає державну охорону сім'ї, тобто визначає забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини. Однак у сучасному

суспільстві розірвання шлюбу є, на жаль, звичайним явищем, а в ситуації, коли з різних причин сім'я розпадається, часто страждають діти. Через відсутність у вітчизняному суспільстві культури цивілізованих розлучень та спільної опіки над дітьми, коли дитина перетворюється на предмет торгу та маніпуляцій і засіб помсти, судові процеси про визначення місця проживання дитини можуть тягнутись роками, а ухвалене судом рішення часто не виконується однією зі сторін [1, с. 43].

На думку А. О. Міщенко, визначення місця проживання дитини завжди було багатограним питанням, що перебуває в декількох площинах: як юридичній, так і інтимній, пов'язаній зі зв'язком дитини зі своїми батьками, можливостями її повноцінного розвитку з одним із них. «Якнайкращі інтереси дитини» – теза, якою сторони майже завжди намагаються схилити суд до своєї позиції. Завдання ж суду є надскладним – визначення долі маленької людини. На допомогу учасникам процесу стає судова практика найвищих інстанцій, однак і вона є нестабільною. І рішення, що виносяться Верховним Судом, зараз значно відрізняються від порівняно нещодавніх рішень дво-, трирічної давнини [2, с. 69].

Науковець, звертає увагу на те, що Велика Палата Верховного Суду нещодавно корінним чином змінила судову практику у спорах про визначення місця проживання дитини, що призвело до зміни парадигми – наукових уявлень, що були їй властиві упродовж довгого періоду часу. Постанова Верховного Суду у справі № 343/1500/15-ц від 30 травня 2018 року [3] вирішила одну з головних проблем: гармонізувало тенденції судової практики ЄСПЛ із розвитком української судової практики та наукової думки. Цим воно, звісно, потенційно дає можливість уникати ситуацій, за яких суди часто приймали рішення у подібних справах на користь матері, навіть у тих ситуаціях, коли всі обставини були прихильними до батька. Втім, «якнайкраще забезпечення інтересів дитини» – це категорія, яка все одно залишає досить широку можливість вибору судом способів вирішення спору. За обставин, коли як батько, так і мати рівні у можливостях забезпечення якнайкращих інтересів дитини, коли умови її виховання, перебування, забезпечення можуть рівноцінно гарантуватися обидвома сторонами спору, кому має бути надана перевага? Вирішення цього питання перебуває не лише у площині правової науки. Залучення психологів, педагогів, органів опіки та піклування до таких судових процесів, звичайно, має підвищувати рівень «правильності» прийняття рішення судом, однак, також не може гарантувати якнайкраще забезпечення цих інтересів і подолати розбіжності у формуванні судової практики вирішення подібних спорів [2, с. 69].

Досить слушною є теза, висловлена К. М. Аніщенко, яка зауважує, що визначення місця проживання дитини є важливим питанням як у механізмі захисту прав дитини, так і у реалізації її суб'єктивних майнових прав. Ця проблематика поєднує приватноправові та публічно-правові інтереси. Так, до приватноправовій площині відноситься визначення місяця проживання дитини у разі внутрішньо-сімейного конфлікту, зокрема при розлученні батьків, відсутності згоди між батьками щодо місяця проживання дитини. Крім того, українським законодавством визначено, що: 1) дитина від 10 до 14 років спільно з батьками бере участь у прийнятті рішення щодо свого місця проживання; 2) дитина, якій виповнилося 14 років та батьки якої проживають окремо, самостійно приймає рішення щодо місяця свого проживання. Наведене положення вказує на існування особливостей юридичної побудови правосуб'єктності дитини щодо визначення місця проживання. Водночас існують публічно-правові інтереси щодо здійснення дій компетентних державних органів у якнайкращих інтересах дитини. Врегулювання правовідносин стосовно місця проживання дитини передбачено многа-

родним та національним законодавством. Окремо щодо цього питання сформована судова практика як на рівні ЄСПЛ, так і національних судів України. [4, с. 124].

Вчена підкреслює, що враховуючи це, національне законодавство встановлює правила щодо визначення місця проживання дитини. Так, при народженні дитини батьки, протягом трьох місяців з дня її народження, визначають як ім'я, прізвище дитини, так і місце її проживання. Батьки ці питання з'ясовують за взаємною згодою, зокрема при зверненні до суб'єкта надання адміністративної послуги щодо реєстрації місця проживання дитини надається письмова згода другого з батьків при проживанні батьків за різними адресами. Щодо цього КЦС ВС зазначає, що рівність прав батьків стосовно дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток і належне виховання, тому передусім мають бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків [5]. З наведеного, К. М. Аніщенко, робить висновок, що право батьків на визначення місця проживання є обмеженим, оскільки залежать від прав та інтересів самої дитини. Право батьків на визначення місця проживання дитини є похідним від прав дитини. Похідний характер означає відсутність пріоритету інтересів батьків над інтересами дитини та переважність права захисту прав дитини. Посилаючись на В. В. Бондар, вчена підкреслює, що у юридичній літературі вказується, що переважне право в цивільному праві виникає на підставі закону чи договору як суб'єктивне право на переважне вчинення дій перед іншими особам вчинення дій, можуть належати до аномалії цивільних прав та магі природу секундарних прав [Цит за: 4, с. 125].

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Якщо питання не вдалося вирішити в такий спосіб, заяву про визначення місця проживання дитини можна подати до суду. В такому разі орган опіки та піклування припиняє розгляд заяви. Позовна заява з необхідними документами подається одним із батьків до суду першої інстанції за зареєстрованим місцем проживання чи місцем перебування відповідача. У суді позивачу необхідно буде довести, що він відповідально ставиться до виконання батьківських обов'язків, має задовільний стан здоров'я, матеріальні можливості та забезпечує належні житлові умови. Також буде враховано сталість соціальних зв'язків дитини, її психологічний стан, місце навчання та інші обставини (шкідливі звички батьків, їх графіки роботи тощо). При розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування [6, с. 213].

У контексті окресленої тематики варто наголосити на окремих думках Н. В. Волкової, яка досліджуючи проблему захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, вважає, що у справах про визначення

місця проживання малолітньої дитини необхідно враховувати багато критеріїв, зокрема, такі: вік дитини, стан здоров'я дитини, прихильність дитини до кожного з батьків, умови проживання, ставлення кожного з батьків до дитини, чи здійснювались до дитини будь-які форми жорстокого поводження, чи притягувався хтось з батьків до відповідальності за такі дії тощо [7, с. 41].

При цьому, вчена підкріплює свої міркування, положеннями викладеними у Постанові Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 25.03.2020 р. у справі № 341/793/17 (провадження № 61-42727св18) де зазначено, що «виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами. Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною. При визначенні місця проживання дитини судами необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, що мають значення для правильного вирішення спору. Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах» [8].

Окремо необхідно звернути увагу на те, вчена робить досить аргументований висновок про доцільність застосування сімейної медіації і висловлює доцільність її засто-

сування до таких спорів, як: визначення місця проживання малолітньої дитини; встановлення порядку спілкування з дитиною, батьки якої проживають окремо, а також пропонує законодавчо закріпити врегулювання таких спорів в обов'язковому досудовому порядку шляхом медіації. У разі оголошення в Україні пандемії, воєнного та надзвичайного стану вирішення таких спорів проводити шляхом онлайн-медіації [7, с. 4].

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище доходимо висновку про те, що категорія «місце проживання дитини» є досить складним правовим поняттям, що знаходить своє відображення і в приватноправовій і публічно-правовій сфері.

Аналіз правової основи, що стосується місця проживання дає підстави вважати, категорію «місце проживання фізичної особи» загалом варто розуміти як житло, придатне для проживання з дотриманням усіх санітарних норм та вимог, де фізична особа має усі законні підстави проживати не менше, ніж шість місяців на рік, окрім житла, де така особа знаходиться з метою лікування чи виконання певних службових обов'язків або зобов'язань на підставі договору (контракту).

Водночас, у питаннях, пов'язаних з майновими інтересами, а також механізмом захисту прав дитини, спрямованим на дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини місце проживання дитини та його правильне визначення, у випадку виникнення спору з приводу цього, відіграє надзвичайно важливе значення. Саме тут варто підкреслити вагомість діяльності судової системи при вирішенні спорів, які безпосередньо стосуються дітей (розлучення сімей, де є неповнолітні діти, поділ майна та врахування інтересів дитини тощо), особливо розгляду таких справ ЄСПЛ, що стоїть на охороні прав дитини та зобов'язує держави чітко дотримуватись норм чинного законодавства у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46.
2. Мінченко А. О. Визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 69–72.
3. Постанова Верховного Суду у справі № 343/1500/15-ц від 30 травня 2018 року. Постанова від 30.05.2018 р. № 343/1500/15-ц. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74598487>.
4. Аніщенко К. М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–128.
5. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів щодо визначення місця проживання дитини та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf
6. Мельник О. О. Проблематика визначення місця проживання дитини після розлучення батьків у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 211–214.
7. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис.. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. 469 с.
8. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 25.03.2020 р. у справі № 341/793/17 (провадження № 61-42727св18). Єдиний державний реєстр судових рішень: база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88461111>